

System jakosti podle ISO 9002 ve výrobě betonu

Karel Truhlář

Normy ISO pro systém jakosti – rozsah systému – výroba betonu a jeho zpracování

Nelze jinak než začít tím, co bylo sice již mnohokrát řečeno, ale stále nenachází dostatek vnímavých, stimulovaných a motivovaných posluchačů, především mezi vedením organizací.

Systémové normy ISO 9000 až 9004 a další, s nimi související, vstoupily do našeho ekonomického života se zjevnou tendencí zaujmout mezi jinými dominantní postavení. Systém definovaný v uvedených normách je téměř všeobsažný, se zřejmou tendencí k expanzi a v podstatě představuje vlastně minimální požadavky, jejichž splnění je nutné k tomu, aby se vůbec o systému řízení a zabezpečování jakosti dalo mluvit.

Některé osobnosti z oblasti řízení jakosti vytykají obsahu norem ISO 9000 určité slabiny a k jejich efektivnosti jsou někdy značně skeptičtí. Bohužel se tyto názory a výroky dosti často interpretují nevhodně a předkládají se poučené i laické veřejnosti vytržené z kontextu, což pro záležitost jako celek není přínosem, a zvláště ne v našich podmínkách. Tady nesporně nejde jen o přizpůsobení se nějakému vzoru, ale o zásadní změny v myšlení, vztazích, odpovědnosti, hospodaření, využití informací, pořádku a produktivitě. Ty jsou nezbytné, protože je třeba překonat nepříznivý stav právě v těchto směrech. A stavebnictví by mělo být na jednom z předních míst. Polemika o tom, zda ISO 9000 ano či ne a v jaké míře není na místě. Jednoznačně ano, v co nejširší míře, účelově a racionálně, s respektem k základním principům systému jakosti, s jasně stanovenými cíli v konkrétní výrobě.

Předně uvedme pro přehled základní soubor systémových ISO norem a jejich účel použití:

ČSN ISO 9000 *Normy pro řízení a zabezpečování jakosti. Směrnice pro jejich volbu a používání,*

ČSN ISO 9001 *Systémy jakosti. Model zabezpečování jakosti při navrhování, výrobě, uvádění do provozu a servisu,*

ČSN ISO 9002 *Systémy jakosti. Model zabezpečování jakosti při výrobě a uvádění do provozu,*

ČSN ISO 9003 *Systémy jakosti. Model zabezpečování jakosti při výstupní kontrole a zkouškách,*

ČSN ISO 9004 *Řízení jakosti a prvky systému jakosti. Směrnice.*

Je zřejmé, že systém jakosti je třeba budovat podle ČSN ISO 9004 s přihlédnutím k některé z norem ČSN ISO 9001, 9002, popř. 9003. Budeme-li uvažovat pouze realizační stavební procesy, tedy bez projektové činnosti, pak zřejmě půjde o aplikaci normy ISO 9002. Stejně tak tomu bude při výrobě průmyslového charakteru (výroba dílců, zdicích materiálů, dlažby, kameniva, cementu), kdy proces nezahrnuje vývoj a navrhování nových výrobků, tedy i při výrobě betonu a jeho zpracování. Posledně jmenovaná výroba a související procesy jsou předmětem tohoto příspěvku.

Hranice systému

Jakkoliv se zdá být proces výroby betonu jednoduchý, ukazuje se právě při tvorbě systému jakosti podle ČSN ISO 9002, že tomu tak zdaleka není. Projdeme-li podrobně prvky systému jakosti podle uvedené normy, mělo by pro danou výrobu vplynout mj.

- co je třeba vyřešit, co vypracovat a co plánovat,
- kde stanovit potřebné odpovědnosti,
- kde vyžadovat účinnou zpětnou vazbu,

- jak zajistit sledovatelnost procesů,
- jak vypořádat neshody a zajistit prevenci jejich výskytu,
- v čem spočívá údržba systému jakosti a jeho zlepšování,
- jak je to s navazující jakostí práce subdodavatelů i zákazníků,
- co může bez problémů fungovat jako dosud a co ne.

V prvé řadě je nezbytné stanovit rozsah systému, jeho vymezující hranice. Názvosloví podle ČSN P ENV 206 naznačuje, že výroba betonu začíná výrobní přípravou, pokračuje v zásobování výrobními materiály a končí u výstupu betonu z betonárny nebo v okamžiku předání odběrateli na místě spotřeby (v závislosti na tom, komu patří dopravní prostředek a co je dohodnuto ve smlouvě). Není vyloučeno – naopak, je žádoucí – zahrnout zpracování betonu do systému (v konstrukcích, ve výrobcích). Jde-li o podnik, který beton vyrábí pro svou spotřebu (částečně či úplně), je takové vymezení logické.

Rozsah systému jakosti je obvykle zcela zřejmý z organizačního schématu, matice odpovědnosti, schématu technologie výroby a kontrolních míst. Všechny jeho ostatní prvky jsou více či méně od těchto základních prvků odvozeny a navazují na ně.

Prvky a skupiny prvků systému jakosti, principy, požadavky

a) Především je třeba zdůraznit nezastupitelnou ODPOVĚDNOST VEDENÍ za vytyčení cílů jakosti, vytvoření, zavedení a soustavné zdokonalování účinného systému řízení jakosti jako součásti celkového řízení organizace, za výchovu personálu, realizaci operativního řízení všech činností, které vytvářejí nebo spoluvytvářejí jakost výrobků, činností a služeb. Vedení má zodpovědnost za zajištění zdrojů pro systém jakosti (personál, technické vybavení, know how) a jejich kontinuální rozvoj. Odpovídá za využívání všech informací z vnitřních i vnějších zdrojů k zajištění a zlepšování účinnosti systému jakosti právě ve vztahu k jakosti produkce.

Vedení vypracuje *koncepty jakosti* a stanoví v ní přesvědčivé a dosažitelné *cíle jakosti*. Cíle jakosti je třeba vždy převést do podoby konkrétního *plánu jakosti*. Ten uvede úkoly představující prostředky, jimiž se cílů jakosti postupně dosáhne. Úkoly se stanovují tak, aby byly věcné, splnitelné, s vymezenými termíny a osobní zodpovědností.

Jen takové úkoly lze kontrolovat a jen ty vedou k cíli. V cílech a plánech jakosti se nevyhnutelně zpravidla ocitnou položky

- vypracování metodiky sledování nákladů na nejakost,
- postupné snižování nákladů na nejakost,
- přechod na ČSN P ENV 206,
- zavedení a využívání efektivních statistických metod,
- dosažení certifikátu na systém jakosti a na výrobek,
- modernizace zařízení (výrobního, zkušebního),
- ovládnutí určité oblasti trhu,
- účinné zavedení marketingu,
- dosažení vyšší úrovně a snížení variability některé vlastnosti výrobků,
- nové služby zákazníkům apod.

K zavedení a udržování systému jakosti jmenuje zpravidla ředitel organizace *představitel vedení pro systém jakosti*. Deleguje tím svou pravomoc a vytváří systém odpovědnosti za efektivní fungování systému jakosti a za jeho soustavné hodnocení z hlediska jakosti produkce, jakosti práce a služeb a nákladů na jakost a nejakost.

Celý systém jakosti musí být dokumentovaný. Vypracování, schválení, vydání a řízení dokumentace systému jakosti, která

představuje popis systému (projekt) podléhá pravidlům souhrnně vyjádřeným pojmem *operativní řízení dokumentace*. Doporučuje se vypracování směrnice (předpisu), s potřebnými postupy pro vypracování, schvalování, vydávání a revidování dokumentů a pro jejich změnová řízení. Cílem je, aby veškerá dokumentace byla účelná, stále aktuální, pochopená, využívaná a efektivní.

b) Efektivní otevřený systém, jako je systém jakosti, se neobejde bez *dokonalého vyřešení vnějších vztahů*, tj. jak vztahů se zákazníky, tak i se subdodavateli. Nastolení všestranné vzájemné důvěry v jakost produkce a služeb. Integrace sil při řešení společných problémů, ať už je to vyřizování reklamací a jejich předcházení nebo vývoj nových výrobků a služeb.

Sem patří jednak smlouvy se zákazníky a jejich prověřování před uplatněním, jednak smlouvy se subdodavateli, tedy oblast zásobování.

Ve výrobě a zpracování betonu půjde při zajištění *prodeje* zákazníkům o přijímání a vyřizování objednávek v případech malých objemů betonu a o uzavírání smluv v případech objemů větších, které by mohly přinést problémy, ať už by šlo o objemy, termíny, či úroveň jakosti dodávek. Jak u objednávek, tak i u smluv je třeba právě technické požadavky na beton, objem a termíny dodávek vždy vyřešit a stanovit tak, aby dodavatel ani zákazník nepodstupovali zbytečné riziko z neplnění podepsaných závazků.

Zásobování výroby betonu výrobními materiály je jedním z nejdůležitějších prvků systému. Vyžaduje správný výběr subdodavatelů, neustálé vedení kartotéky informací o materiálech i jejich zdrojích, vyvážení požadavků na jakost materiálů s požadavky ekonomickými. Je nesprávné jednoznačně preferovat ceny před jakostí. Mělo by to být naopak. Zodpovědnost za podklady pro výběr subdodavatelů a přesnou specifikaci materiálů (názvy, třídy, frakce, druhy, normy) má některá z odborných funkcí organizace (např. technolog). Informace o výsledcích vstupních kontrol poskytuje v stanovených intervalech technická kontrola a vedení provozu (vedoucí betonárny). Vedení provozu je zároveň odpovědné za předkládání požadavků kvantitativních a termínových. Nedílnou součástí smluv se subdodavateli, které periodicky vyhotovuje zásobování, jsou externí prověrky, které vykonají ve smluvním období odborní pracovníci podniku (technolog, vedoucí řízení jakosti, zásobovač) u subdodavatele s cílem zjistit stav péče subdodavatele o jakost. Součástí prověrky může být i odběr vzorků. Od prověrek je možno upustit, jestliže subdodavatel má certifikát systému jakosti nebo systém buduje. Všechny podklady, přehledy a informace se předávají písemně. O externích prověrkách se vedou záznamy.

c) Velmi významnou skupinou prvků systému jakosti je *operativní řízení všech fází návrhu, přípravy výroby, výroby* a navazujících činností, včetně veškeré dokumentace, vedení záznamů, vypořádání neshod, přípravy personálu apod. Navrhování ovšem přijde v úvahu jen při aplikaci ČSN ISO 9001. V případě stavební činnosti tomu tak bude, když systém zahrne i projektování. Stadium přípravy výroby a vlastní výroby vyžadují velkou pozornost, dokumentované postupy (technologické, pracovní), dobře a prokazatelně školený personál, regulační postupy, rozvinutý sběr informací (kontroly, zkoušky) a jejich operativní využití. Průběžné mezioperační kontroly vykonávané provozními složkami (obsluhami zařízení) jsou nejvýznamnějším zdrojem informací z hlediska operativního řízení výroby.

Ve výrobě betonu je situace poněkud složitější, lépe řečeno zvláštní, vzhledem k tomu, že o jakosti betonu jako výrobku nemáme kompletní informace k dispozici dříve než za 28 dní ode dne výroby. V té době již lze jen málo změnit, opravit či upravit tak, aby se napravila případná neshoda s deklarací, technickými požadavky či plánem jakosti. Proto je třeba ve výrobě betonu klást důraz na jakost materiálů, výběr subdodavatelů, přejímky a vstupní kontroly, efektivnost přípravy a přesnost provádění výrobních operací, přípravu personálu, jakost a způsobilost zařízení, jakost zpracování betonu. Stanovení způsobilosti procesu výroby a její

periodické sledování a zlepšování patří mezi základní principy systému.

Samotné *operativní řízení výroby* představuje především plánovaný technologický postup a dokumentované pracovní postupy pro skladování materiálů, obsluhu zařízení, dopravu a zpracování betonu. Nejde však jen o určení sledu prací, ale i o stanovení úrovně, které je třeba dosáhnout (kritéria, technické požadavky), kontrolní úkony, vedení záznamů, údržbu a především o účinnou regulaci úrovně jakosti. Součástí technologického postupu má být vedle popisu jednotlivých technologických uzlů celkové schéma výroby s vyznačenými kontrolními body podle kontrolního a zkušební plánu, předepsaná jakost materiálů a soubor receptur betonů, pro které byly vykonány průkazní zkoušky a které tvoří nabídku betonárny (podle ČSN P ENV 206 – typové složení betonu).

Předpis (pokyny, směrnice, pravidla) *pro dopravu a dodávání* by neměl chybět. Má stanovit za použití platných norem (ČSN 73 2400, ČSN P ENV 206) postupy pro pracovníky dopravy betonu a přejímky na místě zpracování, pro vlastní zpracování betonu, pro reklamace, pro případy nevyhovujících výsledků kontrol a zkoušek (krátkodobých i dlouhodobých), způsoby ošetřování betonu a vedení záznamů (např. o lokalizaci a identifikaci dodávek). Měl by obsahovat vzor dodacího listu a způsob jeho potvrzování a uchovávání.

d) Součástí odpovědnosti vedení je zajištění *úplné, spolehlivé, produktivní a nepodjaté technické kontroly* na vstupech, při výrobě i na výstupech z výroby s cílem minimalizovat náklady na nejakostní práci v kterékoliv fázi výroby a užití a odbourat rizika z prodeje nejakostního zboží, stavby, služby.

Kontrolní činnost je dána *kontrolním a zkušebním plánem* a dokumentovanými *kontrolními postupy*. Vzorem pro vypracování kontrolního a zkušební plánu mohou být a většinou i jsou tabulky č. 14 až 17 z ČSN P ENV 206, které je však nezbytné transformovat do konkrétních podmínek a rozšířit. Rozšíření musí spočívat ve vymezení odpovědností za provedení jednotlivých kontrol a zkoušek, určení způsobů záznamů a místa záznamů výsledků, uvedení funkcí, pro které jsou informace určeny a které mají odpovědnost za jejich využití.

Normy zkušebních postupů, zkušební postupy zvláště vypracované a normy (popř. plány) technických požadavků musí být rovněž uvedeny. V kontrolních postupech je třeba se zaměřit na to, co zkušební postupy v normách neřeší (např. způsoby vzorkování, dílčí kritéria pro rozhodování v průběhu zkoušky či kontroly, informování stanovených funkčních míst o mimořádných situacích apod.).

e) Veškeré zkušební, kontrolní i výrobní činnosti musí být zabezpečeny měřicím a kontrolním zařízením, které je třeba dát *metrologicky* do souladu se zákonnými předpisy (zákon č. 505/1990 Sb., vyhláška č. 69/1991 Sb., výměr ÚNMZ č. M 102/93 – viz Věstník ÚNMZ č. 10/1993) a ČSN ISO 10012-1. Souběžně je třeba, aby veškeré kontrolní měřicí a zkušební zařízení bylo v souladu s požadavky zkušebních postupů na přesnost a spolehlivost a byla známá nejistota výsledků měření.

Dokumenty *metrologického zajištění* kontrolního a zkušební plánu a operativního řízení výroby jsou: *metrologický řád* s vyznačením návaznosti měřidel na etalony a *seznam všech používaných měřidel* s vyznačením (alespoň) identikačního čísla měřidla, názvu, výrobce, roku nákupu, typu, kalibračního stavu, rozsahu a přesnosti, uživatele.

Měřidla samotná musí být označena tak, aby byla zřejmá jejich identifikace a kalibrační stav. Ve všech pracovních a kontrolních pokynech nesmí chybět postup a vymezená rozhodovací odpovědnost pro případ poruchy měřidla nebo pochybnosti o jeho správné funkci.

f) *Vedení záznamů* je kategorickým imperativem ve všech činnostech výrobních i kontrolních. Nejde o byrokratický požadavek, jak by se na první pohled zdálo, ale o uchování, zpracování, interpretaci a využití informací o všech okolnostech výroby pro re-

gulaci a preventivní činnosti i pro případné pozdější dokazování při konfliktních situacích. Znamená to systematický sběr informací a po zpracování a využití jejich uchování dostatečně dlouhou dobu (např. 10 let i více). Záznamy mají být čitelné, přehledné, úplné, lehce dostupné, a to jak pro výrobce, tak i pro zákazníky, pokud projeví zájem.

Patří sem záznamy o všech kontrolách, prověrkách, zkouškách, identifikovaných neshodách, vyšetření jejich příčin a přijatých a realizovaných opatření k nápravě, provozní záznamy, zprávy o efektivnosti systému jakosti, dokumentace o dodávkách, evidence reklamaci a záznamy o jejich vyšetření a vypořádání, záznamy z vnějších prověrek, externí zprávy, osvědčení o jakosti, certifikáty, záznamy o přípravě pracovníků, o statistickém hodnocení, o metrologickém zabezpečení a další.

g) Systém jakosti se musí sám plánovitě udržovat a zlepšovat. K tomu je určeno komplexní periodické přezkoumání systému a dále plánované *interní prověrky, příprava pracovníků* a používání vhodných statistických metod ve všech činnostech. Jsou to základní nástroje k udržování a zlepšování systému jakosti, který musí v oblasti jakosti přinášet prokazatelný a vyčíslitelný efekt.

Důsledné interní prověrky nejsou jen předepsanou nezbytností, ale účinným samoregulačním prvkem systému, bez kterého systém vlastně nemůže vůbec existovat. Příprava pracovníků pak představuje péči o nejdůležitější zdroj pro systém jakosti.

h) Celý systém je stavěn na *osobní odpovědnosti* pracovníků za příslušné úseky činnosti, dodržování předepsaných postupů, dokumentaci, realizaci přijatých opatření k nápravě, vedení záznamů, využití informací, školení personálu, dosahování specifikovaných požadavků.

Významné souvislosti

Je zřejmé, že *bez efektivního systému jakosti (alespoň v rozsahu požadavků norem ISO 9000) nebude v nejbližší budoucnosti možné jakékoliv podnikání*. Je tedy nejvyšší čas pro všechny, kteří nechtějí ztratit perspektivu, do systému jakosti investovat síly a prostředky. Je na vedení organizací, aby si spočítalo, co absencí systému jakosti ztrácí. Není to tak složité. Výsledky jsou vesměs překvapující.

Systém jakosti se nevyhnutelně musí stát *nedílnou součástí řízení podniku* a zahrnout všechny činnosti, protože jakost není záležitostí jen výroby nebo jen kontroly. Nejde také o to nejakostní produkci včas a v dostatečné míře zachytit, ale vůbec ji nevyrobit. Je možno tím prokazatelně ušetřit velký díl celkových nákladů organizace (až desítky procent). Ve stavební výrobě, kde dosud panuje zcela tradiční přístup k otázkám jakosti a reklamace jsou na denním pořádku, by systém jakosti mohl znamenat nepředstavitelně mohutný skok dopředu v jakosti staveb a rentabilitě stavebních organizací. Stavební organizace jako spotřebitel mnoha materiálů může mít totiž rozhodující postavení ve velkém okruhu výrobních podniků (obdobně jako mají velké automobilky u svých subdodavatelů, příklady není nutno uvádět, jsou dostatečně známé).

Nezbytnost zavedení systému jakosti si v našem stavebnictví uvědomila vedení již téměř dvou set organizací. Vesměs jde o provozní průmyslové výroby, kde stabilní výrobní linky produkují stálý sortiment zboží a kde se systém jakosti vytváří relativně bez otřesů, třeba i podle vzorů z ostatních výrobních odvětví. Významný podíl tvoří i výroba betonu. TZÚS Praha již v roce 1994 udělil prvních pět certifikátů na fungující systémy jakosti. Tři z nich jsou v a. s. Calofrig Borovany (výroba kameninových trub a tvarovek, těžebního drobného kameniva a živcových surovin a výroba mletých živců) a dva obdržel Armabeton Plzeň (výroba betonu).

Nedostatky

Při prověrkách systémů jakosti a jejich dokumentace se obdobně jako jinde ve světě zjišťují nejrůznější nedostatky. Z nejfrekventovanějších a nejvýznamnějších můžeme pro poučení jmenovat:

- nedostatečně konkretizované cíle jakosti (rozpaky v převodu obecných cílů v oblasti jakosti do konkrétní podoby dílčích úkolů s vytyčenými termíny a stanovenou zodpovědností),

- značné potíže s vedením záznamů (neúplnost, záznamy bez data a nepodepsané, nedostatečná formalizace, nedostatky v přebírání a využívání informací, které záznamy představují, nízká "štabní kultura" záznamů),

- prohřešky proti platným a závazným normám pro provádění, kontrolu a normám předmětovým,

- nedůslednost v dodržování dokumentovaných postupů, neúplné kontrolní a zkušební plány (chybí normy kritérií, způsoby a místa záznamů, odpovědnost za využití informací),

- neúplné vedení dokumentace o subdodavatelích a nakupovaných výrobcích v zásobování,

- nedořešené problémy v dokumentaci systému a nedostatky v souvislostech,

- nedůslednost v názvosloví, používání nevysvětlených zkratk v dokumentaci, neúčelně rozsáhlé texty jako předpisy,

- zastaralé pracovní náplně pracovníků (nesoulad s řešením postupů a odpovědností v dokumentaci systému jakosti),

- nedostatečně definované programy pro činnost rad jakosti a z toho vyplývající nedostatečné a vágní závěry bez účinných opatření pro zlepšení účinnosti systému.

Výčet nedostatků není úplný. Projevuje se zde řada formálních závad vzhledem k tomu, že není vesměs návyk na důsledné dodržování stanovených postupů ve stereotypních činnostech a na přebírání osobních odpovědností. Vesměs přetrvává snaha řešit stereotypní a opakující se situace kreativně, i když to není žádoucí a racionální, postupovat živelně, případ od případu. Preferují se jiná hlediska než jakost, není zaveden marketing, neexistují postupy pro periodickou sumarizaci nákladů na jakost a nejakost.

Závěr

Pracovníci se obtížně zbavují zátěže dosavadních neefektivních a nedůsledných postupů v práci a rovněž řízení je na nízké úrovni. Řídící pracovníci jsou zvyklí zabývat se problémy o stupeň nižšími než jejich úrovni přísluší. Vedení se v malé míře zabývá jakostí a strategií a často řeší místo toho problémy provozní, což je pohodlnější jak pro ně, tak i pro podřízené, kteří se tak zbavují příslušné odpovědnosti.

Aplikace systémových norem ISO 9000 pro výrobu a zpracování betonu vede k řešení významných problémů na všech úrovních organizace. Žádná betonářská výroba se tomuto procesu zřejmě nevyhne, protože beton patří k nejvýznamnějším stavivům a důvěra v jeho jakost by měla být vždy prokázána. Žádná jiná cesta než systém řízení a zabezpečení jakosti podle ISO 9000 zatím k této důvěře nevede. Proto bychom se postupně rádi vrátili k jednotlivým prvkům systému jakosti a ukázali podrobněji, jak je řešit a dokumentovat.

Ing. Karel Truhlář, TZÚS Praha, státní zkušebna 204, pobočka České Budějovice, Nemanická 441, 370 10 České Budějovice

**Redakce uvítá připomínky, dotazy a další příspěvky našich čtenářů
k problematice systému jakosti podle ISO 9002.**